

4. Араб тилинде башка дүйнө тилдеринде кездешпеген эмфатикалуу үнсүз тыбыштар кезигет.

5.

Колдонулган адабияттар:

1. Абдулдаев Э. Азыркы кыргыз тили. Фонетика. Орфоэпия. Графика жана орфография. Лексикология жана фразеология. – Бишкек, 1998.

2. Ахматов Т. Азыркы кыргыз тили. Фонетика. Лексика. – Фрунзе, 1978.

3. Садыков Т. Азыркы кыргыз тили: фонетика. – Бишкек, 2006.

4. لمحيط في أصوات العربية ونحوها وصرفها، محمد الأنطاكي، دار الشرق العربي، ج-1، ط 3،

5. الأصوات العربية، محمد علي الخولي، دار الفلاح للنشر والتوزيع

6. البيان في روائع القرآن، تمام حسان، عالم الكتب، ج-1

Билбаева Г. Ж.,

Махмуд Кашгари-Барскани
атындагы Чыгыш университети, ф.и.к.

М.ГАПАРОВДУН ЧЫГАРМАЛАРЫНДАГЫ КӨРКӨМ ДЕТАЛДЫН МААНИСИ

М. Гапаровдун аңгемелериндеги көркөм деталдардын колдонулушу каралат.

Ачкыч сөздөр: көркөм деталь, аңгеме, макал-лакал, жергиликтүү колорит.

В этой статье рассматривается художественная деталь в рассказах М.Гапарова.

In this article an artistic detail is examined in the stories of M.Gaparov.

Көркөм деталь тууралуу ойчулдар жана улуу жазуучулардын бир катары теориялык пикирлерин айтып келишкен. Алардын ичинен Н.В. Гоголь, Л. Толстой, Ф. Энгельс, М. Горькийдин айтарын бөлүп көрсөтсөк болот.

Деталь тууралуу көз караштар формасы жагынан ар башка болгону менен мазмунун негизинен окшош эле келет. Ошолордун ичинен Л. Толстойдун төмөнкү сөзү көңүлгө абдан уюйт: «Художник достигает успехов в той мере, в какой находит те бесконечно малые моменты, из которых складывается произведение искусства» [4]. Бул сөздүн маанисин чечмелесек, ал мындай мазмун берет. Жазуучу чыгармасына көп сандаган «**кичине элементтерден**» курап келип, анан бир бүтүн организм жаратат. Ошол «**бесконечно малые моменты**» дегендин ичинде көркөм деталь эң чоң кызмат аткара тургандыгын чыгармаларды талдоодо ачык көрө алабыз.

Көркөм деталды илимий аныктама – формулага алгачкы ирет киргизген бул Ф. Энгельс болуп эсептелет. Ал Маргаритте Гаркнестин «Шаардык кыз» аттуу романын талдап жатып, реализмге мындай классикалык аныктама берет: «**На мой взгляд реализм подразумевает, кроме правдивости деталей, правдивость воспроизведения типических характеров в типических обстоятельствах**» [1].

Илимий адабиятта деталдардын түз маанидеги түшүнүгү мындайча чечмеленген: «В правдивости деталей, то есть в верном воспроизведении быта, обстановки и вообще всей внешней стороны изображаемой жизни». Б.а. жазуучу окуя өтүп жаткан жерди, каармандардын аракеттенген жайларын, айлана-чөйрөнү, турмуш-тиричилик шарттарын, жалпысынан алганда сүрөттөлүп жаткан турмуштун бардык «сырткы көрүнүшүн» чагылдырууга тийиш. Ал эми ошол саналгандардын бардыгы өзү типтүү болуп, типтүү мүнөздөрдү типтүү кырдаалдарды ачууга катыша алат.

Улуу орус жазуучусу М.Горький көркөм деталга өзгөчө маани берген. М. Горькийдин талабы боюнча **деталды таап алуу** ийгиликтин алгачкы гана өбөлгөсү. Андан кийинки эң маанилүү этап чебер тил менен элестүү жаза билиште: «Вообще трудно найти точные слова и поставить их так, чтобы немногими была сказано много. Чтобы словом было точно, мыслями – просторно, чтобы слова дали живую картину, кратко отметили основную фигуры, укрепили сразу в памяти читателя движения, ход и тон речи изображаемого лица. Одно дело

– «окрашивать» словами людей и вещи, другое - изобразить их так «пластично», живо, что изображенное хочется тронуть рукой, как, часто, хочется потрогать героев «Войны и мира» у Толстого».

Мне нужно было написать несколькими словами внешний вид уездного городка средней полосы России. Вероятно я сидел часа три, прежде чем удалось подобрать и расположить слова в таком порядке: «Волнистая равнина вся исхлестана серыми дорогами, и пестрый городок Окурев посреди **затейливая игрушка** на широкий **сморщенной ладони**». Мында автор «Окурев шаары алаканга коюп койгон оюнчуктай дапдаана көрүнүп турду» деген деталды айтыш үчүн М. Горький ошончо кыйналып, жарым күн эзилип отуруптур. Бул дайым эле ушундай боло бере турган көрүнүш эместир. Кээде жазуучу ар бир сөздү өз ордуна коё албай кыйнала турганын көрсөтө турган учурлар болот деген ойду айтып жатат.

М. Горькийдин деталга кандай маани бергендигин профессор А. Тимофеев «Основы теории литературы» деген эмгегинде бир ачык мисал менен көрсөтүп берет. Ал мындай мазмунда. М. Горькийдин «Артомоновдордун иши» аттуу чыгармасында бир так эмес деталь бар экен деп адабий сындарда жазылып жүргөн. Көрсө, Наталья аттуу каарманды сүрөттөп жатып, жазуучу адегенде аябай чарчап келген аял «**чечинбестен эле төшөгүнө кулап калды**» деп айтат да, бир аздан кийин эле ал кайра минтип жазыптыр: «**Наталья жылаңайлак, ич көйнөкчөн төмөнкү кабатка чуркап түштү**». Мына ушуну туура эмес, жаңылыштык деп жазып жүрүшкөндөргө А. Тимофеев каршы чыгып, ал өз оюн мындайча аргументтейт. Каармандын биринчи учурдагы кыймыл-аракети анын аябай чарчап келгенин көрсөтсө, экинчи учурда анын көптөн бери көрбөгөн апасын сагынганын **туонткан мисал, же деталь** болуп эсептелет. Ошон үчүн мындай учурларда деталдын аткарып жаткан кызматына назар салып, анализдей билүү маанилүү.

М. Горький деталдарды табууда макал-лакаптардан пайдалана билүү зарылдыгын белгилейт, анткени, алар элдин кылымдык тажрыйбасын жыйынтыктап, айтыла турган ойду таамай жеткирет. «Пословицы и поговорки научить писателя «сжимать слово, как пальцы в кулак», и развертывать их так, чтобы было обнажено скрытое в них значение». б.а. макал-лакаптарды орундуу колдонуу менен жазуучу айтайын деген оюн аз сөз менен таасын жеткире алат, сөздү «муштумга түйгөн сымалдуу» анын түпкү маанисин подтексте кармап турат. Деталь үчүн бул абдан маанилүү.

Көркөм сөз менен көркөм деталь диалектикалык карым-катнашта тура тургандыгы айдан ачык, анткени, деталды айкын жазуу үчүн сөздүн күчү талап этилет. Жазуучу тапкан бир жакшы макал же салыштыруу каармандын жан-дүйнөсүн ачууга жакшы көмөк берет.

М. Горький жаш жазуучулардан чыгармачылыктын техникасын үйрөнүүнү сунуш кылышын да деталдарга байланыштуу карасак болот: «Надо изучать приемы и технику литературного труда, только при условии овладения этой техникой возможно придать материалу более или менее совершенную форму». Ал эми жазуучу колдоно турган техникалык ыкмалардын түрлөрү абдан көп экендиги белгилүү. Мисалга алсак, Мырза Гапаров жандуу диалог куруп, ошол аркылуу деталь түзгөнгө устат. Ушул жерде М. Горькийдин дагы бир сөзү эске түшөт «Прежде асего нужно использовать технику классиков... Что Вы получите у Достоевского, кроме техники? **У него люди великолепно говорят**». М. Гапаровдун айрым аңгемелерин окуганда пьесага окшош толук эле диалогдордон турган мисалдар бар. Мисалы, «Көчө» аттуу чыгармасынан чакан үзүндү окуп көрөлү. Аваз менен Малике мектепте окуп жүрүшөт. «Жолдо келатышып экөө «Зона затопления» деген жазуусу бар чоң тактага жетишти. Аваз сумкасын ыргытып жиберип, тактанын көлөкөсүнө жата кетти. Малике анын жанына келип отурду. Аваз асманды карады. Асман ушунчалык тунук, жапжашыл эле.

– Бүгүн түнү биздин канчык төрттү күчүктөдү, - деди Аваз.

– Боолору бек болсун! – деди Малике азилдешип.

– Келип жентек жеп кет...

– Жинди!

Аваз күлүп жиберди. Малике дагы. Анан бирпаска унчугушпай калышты.

- Аваз, - деди кийин Малике.
- Ия?
- Бүткөндөн кийин экөөбүз бир окууга барбайлыбы? Шаарга?
- Мен го барар элем, бирок, атам менен чоң энем бар да.
- Ой, койчу ошолорунду. Эгерде аларды карап отурсаң, өмүрүң Беш-Кемпирде өтөт.
- Апам менен атам мени шаарга жалгыз жөнөткүлөрү жок, - деди Малике, Авазды сынап карап. Алар сени жакшы көрүшөт.
- Окууга өтпөй калсаңчы? – деп сурады Аваз өйдө болуп.
- Өтпөй калсамбы? – Малике астыңкы эрдин тиштеп, Авазды сынап карап калды.
- Өтпөй калсам бир кызматчыга күйөөгө чыгып алам.
- Биздин Беш-Кемпирде кызматчы жок.
- Туура, - деди Малике жеңилген кишиче. – Бул биздин кыштактан бир да билимдүү киши чыкпады...
- Жали акечи?
- А-а... бир тиш салгыч бар экен, бирок, көрчү, ошол да өз кыштагын жерип, бөтөн эл, бөтөн жерде жүрөт [2].

Бул суроо-жооптордун артында жакшынакай деталдык ойлор жашынып жатат. Ошол кыштактан бир да билимдүү адам чыкпаптыр. Жалгыз Жалиси окууну бүтүп алып, ал да талаалап жүрөт. Эки жаш да окусак дейт, бирок, кыз баланы эне-атасы алыска жибербейт. Эгерде Аваз кошуп алса, алар, балким, макул болор эле, анткени, аны кыздын эне-атасы жакшы көрүшөт, ишенишет. Эмнеси болсо да анын тагдырын ошого ишенип, байлап беришер эле...

Сүйлөшкөн сөздөргө караганда Аваз менен Маликенин көңүлү жакын, бири-бирин тымызын жактырышат. Кыйытып, бири-бирине тийишип сүйлөшөт. Малике окууга өтпөсө, Жалиге окшогон акчасы көп бирөөгө «турмушка чыгууга даяр». Бул сөздү ал Авазды сынамакка айтып жатат. А чынында сюжеттин андан аркы өнүгүшү ошол Жалилге байланыштуу болот. Ал аялын баласы менен шаарга таштап, өзү акча табыш үчүн айылга келип, абышка-кемпирлердин тишин салып (алар жаны үчүн акчасын аямак беле!, көп акча таап, жаңы жерге там салып, Маликенин ата-энесине калың өткөрүп коёт. Аңгыча аялы Салкын Жалинин артынан кууй келет. Ошондо ал тамын зергер туманга сатып, өзү кайра бир жакка кетмек болот. Салкын «жаш зөөкүргө күйөөгө тийгенче ак ниет, боорукер чалга тийген жакшы» (121) деп, Туман экөө никелешип алат да, Жалинин күйбөгөн жерин күл кылат. Малике болсо чоң кыштактын магазинин тейлейт, Аваз да ошол жерде электрик болуп иштеп жүрөт. Мына, чыгарманын финалында Аваз менен Маликенин сүйлөшүп турган жери:

«Маликенин дүкөнү. Ал бир ырды күңкүлдөп ырдап коюп, кездемелердин чаңын сүртүп жүрөт. Бир маалда эшиктин алдында Аваз пайда болду. Ал ийилип-бүгүлүп, электр зымынын түрмөгүн жандырып келетат. Үстүндө баягы эле формасы. Авазды көрүп, Малике жандана түштү.

- Ой, ушул жерге келип калдынарбы? - деди ал ишин токтотуп.
- Фу! – деди Аваз боюн түзөп. Ал ичкери кирип, прилавкага желөнө берди.
- Кыйла бар, - деп койду Аваз.

Ал кол кабын чечип, аны менен булоолонуп турган маңдайын сүртө баштады. Малике Авазды **назик карап** турду.

- Шампан ичесиңби? - деп сурады ал бирпастан кийин. Аваз аны таңгала тиктеди:
- Мен али айлык ала элекмин, - деди ал.
- Эч нерсе эмес, мен сени мейман кылам...
- Ыракмат, - деп койду кетип баратып.
- Аваз, -деп кыйкырды Малике. Ал бурулуп карады. – Биздин райондун борборуна Ташкенден дарчилар келиптир дешет ушул ыраспы?
- Ырас, - деди Аваз.
- А сен барасыңбы?

- Барам.
- А мени да кошо алып аласыңбы?
- Аваз Маликени карап туруп, **жылмайып** койду.
- Жасана бер, - деди анан!

Ал чыгып кетти. Малике курсант болуп, анын артынан мулундап карап калды [2. 127-128-беттер].

Мындай учурларга комментарий талап кылынбайт. Аваз менен Маликенин сүйлөшкөн сөздөрдүндө подтекст-деталь бар. Алардын бири-бирин жактырары көз караш, «жылмайып койду» деген деталдарда айтылып турат.

Ушул жерде М. Горькийдин дагы бир сөзү эске түшөт. Ал мындай дептир: «Третий том «Тихого Дона» Шолохова – это уже областная литература. Он пишет как казак, влюбленный в Дон, казачий быт, в природу» /Көрсөтүлгөн китеп, 441-бет/. Бул сөздү да жогоруда М. Гапаровдон келтирилген мисалга карата колдонсок болот. М. Горький М. Шолоховдун Дон казактарынын турмушун, салт-санаа, жөрөлгөлөрүн, тилиндеги диалектизмдерди билгичтик менен жазганын белгилеп, аны «областтык адабият» деп жатат. Ошол сыңары эле М. Гапаровдун каармандарынын сүйлөшкөн сөздөрүнөн түштүк жергесине таандык колоритти айкын сезе алабыз. Ал жакта жашап келген адамдар «Көчө» аңгемесин окуп жатып, ошол жактагы айыл-кыштакты аралап жүргөндөй сезет өзүн. Бул жаман эмес. Горький Шолоховдогу жергиликтүү колориттин күчтүүлүгүн анын ийгилигинин белгиси катарында белгилеп жаткандыгы бекеринен эмес. Ушул мааниде М. Гапаровдун дагы бир чыгармасына назар таштап көрөлү. Ал «Турналар жазда келишет» деп аталат. М. Гапаровдогу бир өзгөчөлүк ал кудум А. Чехов сыяктанып, аңгемелерин **жакшы деталдар** менен кооздоп, кыска жана маңыздуу жазат. Диалогдорго көп көңүл бурат да, анын артына маанилүү ойлорду катып коёт. Жазуучу жаз алды менен жылуу жер издеп, алыстан учуп келген турналар сыңары Азиз менен Разиянын жүрөктөрүндө катылып жүргөн сүйүүнү (же жылуулукту) **мүнөздүү деталдар** аркылуу ачып берүүгө жетишет. Экөө бала кездеринен бери жакшы тааныш. Кийин чоңоюшуп, Азиз геология партиясына иштеп кетет да, кырсык болуп, аварияга учурап, больницага түшөт. Разия анын алын суроого келет. Мына экөөнүн диалогу:

– Эмки келгенде үйдөн сага эмне алып келейин, - деди кыз.

Анда Азиз:

– Үйдөнбү? Азыр... Үйдөн жардын башындагы ийри өрүктүн, жалгыз кашкари гиластын эң жакшы гүлдөгөн шахтарынан сындыра кел...

– Разия **жылмайып**, эшикке карай басты.

– Токто, Разия, - деди Азиз ошо учурда. –Тереземдин тушундагы жолго салчы. **Мен сенин кетип баратканыңды көрүп турайын!**

Разия Азизге терезеден көрүнүп турган жолго салды. Азиз башын бир аз көтөрүп, анын ипичке узун боюн, капкара коюу чачын, а качан Разия ага бурулуп караганда анын өрүктүн гүлдөрүнө окшогон ак гүлдүү көйнөгүнүн астынан көтөрүлүп турган тасырайган жаш көкүрөгүн, күнгө күйгөн мала кызыл беттерин көрдү. Разия ага өзүнүн тартынчаак, **сулуу жылмаюусу** менен жылмайды да, кичинекей аппак колун булгалады» (Кара-Көлдүн каздары, 26-бет). Мында да эки жаштын ой-тилегинин биргелигин, сүйүүсүн мүнөздөгөн жакшы деталдар бар. Мисалы, «**өрүктүн гүлү**» – **деталь**. Кыздын жылмайышы – **деталь**. Жигиттин анын артынан берилип карап турушу – **деталь**.

Биз өзүбүздүн талдообузда деталдын түрлөрүнө кайрылып, далилдерди келтирдик.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Горький М. О литературе. – М.: СП, 1953, 326-327-беттер.
2. Гапаров М. Кара-Көлдүн каздары. – Ф.: Мектеп 1973, 75-76-беттер
3. Гапаров М. Эрте келген турналар. – Ф.: Мектеп, 1973.
4. Добин Е.В. Искусство детали. – М., 1979.